

КУЛЬТУРА МОВЛЕННЯ ТА ЇЇ РОЛЬ У СИСТЕМІ ВИКЛАДАННЯ ЛІНГВІСТИЧНИХ ДИСЦИПЛІН У ВИЩОМУ НАВЧАЛЬНОМУ ЗАКЛАДІ

Тетяна ЛІШТАБА (Кіровоград, Україна)

У статті висвітлюються деякі аспекти формування мовної культури та професійно важливих якостей спеціаліста в руслі професійної підготовки вчителя-словесника.

Ключові слова: мовлення, культура мовлення, мовленнєва підготовка, мовна норма, методи навчання.

The article deals with some aspects of language culture forming and important professionally qualities of a specialist in the light of professional preparation of a teacher of language.

Key words: speech, culture of speech, speech grounding, language norm, methods of teaching.

Входження України в нові міжнародні відносини як самостійної, незалежної й перспективної європейської країни вимагає більш високого рівня вихованості й освіченості фахівців, уміння пристосовуватися до соціальних умов, що постійно змінюються. Досконало володіючи мовою і технікою мовлення, фахівець може ефективно формувати й розвивати відповідні взаємовідносини з довіллям, впливати на соціальне оточення. Адже "культура мови – це не лише філологічна, а й соціальна проблема: вона в той чи інший спосіб пов'язана з найрізноманітнішими видами комунікації в сучасному світі" [1, с. 40].

Система освіти завжди була і є однією з найвпливовіших у сфері духовності та має потужний вплив на формування особистості. Якісні зміни в українській школі не можуть бути реалізовані без формування особистості вчителя, без його готовності до роботи з

дітьми. Лише особистість може творити особистість, і тому надзвичайно важливою є діяльність учителя на сучасному етапі суспільного розвитку. На жаль, чимало вчителів говорять такою мовою, яка є антивзірцем, показником того, як не треба говорити. Передусім це стосується використання словникового складу, який великою мірою засмічений невдалими кальками з російської мови та звичайними русизмами *співпадати, приймати участь, міроприємства, слідуючий, не дивлячись на, часи, карандаш, хорошо* і багато інших. Значний прошарок становить і діалектна лексика. Багато помилок трапляється у використанні граматичних форм, у наголошуванні слів. Неналежне володіння літературною мовою учителем, суржик відбивається і на успішності учнів. Тож формування культури мовлення майбутнього вчителя, спроможного стати мовленнєвим взірцем, носієм комунікативної культури в суспільстві, завжди було актуальною лінгводидактичною проблемою.

У лінгвістичних студіях Н. Бабич, С. Єрмоленко, Т. Космеди, І. Кочан, Л. Мацько, О. Сербенської, Л. Синельникової, Л. Струганець та інших висвітлено особливості соціально та професійно зумовленої мовленнєвої поведінки людей, різні аспекти ділової комунікації в професійній діяльності. Методичний аспект формування культури мовлення студентів став предметом дослідження Н. Голуб, Ж. Горіної, Л. Давидюк, І. Дроздової, К. Климової, Н. Остапенко М. Пентилюк, Т. Симоненко та ін.

Мета цієї статті полягає у визначенні ефективних шляхів та методів навчання, що сприяють формуванню й удосконаленню професійно необхідних мовленнєвих умінь та навичок сучасного вчителя-словесника.

Як слушно зауважує О. Горошкіна, "сучасний випускник університету має відзначитися високим рівнем теоретичної фахової підготовки і сформованими прикладними вміннями й навичками, зокрема розвиненим, образним, переконуючим мовленням" [2, с. 503]. То ж слід віддати належне новій удосконаленій програмі з курсу "Українська мова (за професійним спрямуванням)" для неспеціальних факультетів, яка передбачає і вивчення норм сучасної української літературної мови, і набуття навичок вільного володіння різними функціональними стилями в навчальній діяльності й професійному спілкуванні.

Комплексна робота над формуванням зразкового мовлення студентів-філологів відбувається в процесі вивчення циклу лінгвістичних дисциплін.

Переважає більшість студентів-першокурсників мають неглибокі знання норм української літературної мови, несформовані мовленнєві вміння й навички, нестійкі навички монологічного та діалогічного мовлення.

Маємо підстави стверджувати, що невисокий рівень їхньої підготовки пояснюється об'єктивними причинами: на рівень мовленнєвої підготовки й культуру мовлення студентів має суттєвий вплив мовне середовище, в якому вони знаходилися до навчання у вищій школі; у них переважає "суржикове" мовлення, зумовлене впливом російськомовного оточення, що стало причиною недосконалого володіння нормами української літературної мови і як наслідок – інтерфероване мовлення. На подолання цих недоліків у мовленні студентів і має бути спрямоване навчання у ВНЗ.

Аналізуючи усні відповіді та письмові роботи студентів факультету філології та журналістики Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка, ми дійшли висновків, що явище інтерференції властиве обом формам мовлення (усній і писемній). Найбільшу кількість помилок студенти допускають в усному мовленні, що зумовлено його психологічними особливостями: швидким темпом продукування, непередбачуваністю, невмінням стежити за власним (чужим) мовленням, неможливістю відредагувати власне мовлення.

Можна виділити такі групи помилок, яких припускаються студенти в усному й писемному мовленні:

- 1) Орфоепічні помилки, пов'язані з отождоженням звуків української і російської мов.
- 2) Лексичні помилки, пов'язані з уживанням слів ненормативних для української мови, що виявляється в переносі окремих слів і словосполучень з російської мови в українську.
- 3) Словотвірні помилки, що характеризуються сплутуванням суфіксів і префіксів подібних мов та відсутністю чергування приголосних при творенні слів.

4) Морфологічні помилки, що виявляються в сплутуванні граматичних категорій роду і числа, порушенні відмінювання і дієвідмінювання, недотриманні правил чергування приголосних у відмінкових формах іменників, у невластивому для української мови вживанні слів і словосполучень з прийменниками.

5) Синтаксичні помилки, що виявляються в порушенні керування, у прийменникових конструкціях, неправильному вживанні дієприкметникових зворотів, а також іменного і дієслівного складених присудків.

Кількісний аналіз допущених помилок дозволив визначити рівні сформованості культури мовлення студентів: високий, достатній, середній, низький. Констатуючий зріз показав, що більшість студентів-філологів має достатній та середній рівні сформованості культури мовлення.

Переважає більшість (44%) перебуває на середньому рівні, що характеризується нечіткою артикуляцією звуків, порушенням норм наголошування слів, несформованістю навичок самокорекції та самоконтролю.

На достатньому рівні перебуває порівняно менша кількість студентів (31 %). Вони майже не допускають орфоепічних, лексичних та граматичних помилок під час спілкування, виявляють достатні навички самокорекції та самоконтролю.

На жаль, є студенти, які виявляють низький рівень сформованості (14 %), їхнє мовлення характеризується значними відхиленнями від норм літературної мови, невмінням створювати власні висловлювання, дотримуватися точності, логічності, доречності мовлення, несформованістю навичок самоконтролю та самокорекції. Студенти цієї групи виявляють слабкі уміння застосовувати на практиці теоретичний матеріал, засвоєний у середній школі.

Комплексна робота з подолання фонетичної та лексико-граматичної інтерференції в усному й писемному мовленні студентів факультету проводиться в кілька етапів.

Перший етап охоплює лінгвістичний курс "Практикум української мови", який спрямований на повторення, узагальнення й систематизацію теоретичних знань (засвоєних у загальноосвітній школі) першокурсників про мову, мовлення, норми літературної мови, комунікативні якості мовлення. Цей етап передбачає вдосконалення навичок мовленнєвої культури студентів, набутих у середній школі, уміння правильно, дотримуючись норм літературної мови, говорити й писати, зіставляти, порівнювати й диференціювати аналогічний мовний матеріал контактуючої мови.

Другий етап охоплює курс "Культура мови". Погоджуємося з думкою О. Горошкіної, що його вивчення "має сприяти формуванню усвідомленої позитивної мовленнєвої поведінки, бо мовна освіта, метою якої є формування професійної компетенції індивіда, не обмежується тільки мовним навчанням, вона передбачає також мовне виховання" [2, с. 504]. Він передбачає (спираючись на знання студентів, одержані в загальноосвітній школі, узагальнені й систематизовані на заняттях з практикуму української мови) удосконалення культури мовлення студентів з урахуванням двомовного середовища; вироблення стійких мовленнєвих навичок, що повинні були витіснити старі, неправильно сформовані. На цьому етапі вправи, які виконуються на практичних заняттях, спрямовані на удосконалення мовленнєвої культури майбутніх учителів-словесників, розробку ділових ігор з елементами корекції мовлення та реалізацію навчальної програми курсу.

Третій етап охоплює такі лінгвістичні дисципліни: "Сучасна українська літературна мова", "Стилістика", "Лінгвістичний аналіз тексту", а також "Методика навчання української мови". Він спрямований на формування мовної майстерності, передбачає вироблення сталих навичок нормативного мовлення під час вивчення спеціальних дисциплін шляхом використання комунікативно-мовленнєвих міждисциплінарних та внутрішньопредметних зв'язків, що спираються на спільність розв'язання проблеми вдосконалення культури мовлення студентів у двомовному середовищі. Основні форми роботи: лекції, практичні, де ведеться робота над фонетичним, лексико-фразеологічним, граматичним матеріалом, що спрямована на вдосконалення культури усного й писемного мовлення студентів на заняттях з лінгвістичних дисциплін. Студенти знайомляться з основними вимогами до культури мовлення вчителя й учнів, організацією педагогічного спілкування. На цьому етапі

ефективними є ситуативні вправи репродуктивного, комунікативного, творчого характеру, спрямовані на автоматизацію умінь нормативного мовлення майбутніх учителів-словесників.

Отже, культура мовлення – інтегративне утворення в структурі підготовки студентів філологічних факультетів до практичної діяльності. Культура мовлення в цілому підпорядковується загальним вимогам вербального спілкування, структурними компонентами якого є: правильність мовлення (досконале володіння нормами літературної мови, точність, логічність), мовна майстерність (навички добору із співіснуючих варіантів найточнішого, найбільш доречного у певній комунікативній ситуації), мовна свідомість (уміння оцінювати й удосконалювати мовленнєву діяльність комунікантів на кожному етапі навчання). Критеріями сформованості культури мовлення майбутніх учителів-словесників вважаємо: а) досконале володіння нормами літературної мови на всіх рівнях мовної системи в усному й писемному різновидах; б) обізнаність з комунікативними якостями мовлення та врахування їх вимог під час складання усних висловлювань та написання творчих робіт; в) уважне ставлення індивіда до мови й мовлення; г) наявність стійких мовленнєвих навичок та контролюючих-стимулюючих умінь.

Аналіз результатів констатуючого зрізу засвідчив, що випускники загальноосвітніх шкіл недостатньо володіють мовою, порушують норми літературної мови під час спілкування, не усвідомлюють важливості дотримання комунікативних якостей мовлення.

Спостереження за навчально-виховним процесом та практика роботи зі студентами-філологами довели, що основними чинниками, які впливають на рівень сформованості культури їхнього мовлення є соціолінгвістичні умови, серед яких важливе місце посідає білінгвальне середовище. Зважаючи на це, удосконалення культури мовлення майбутніх учителів необхідно проводити спираючись на лінгводидактичні принципи, що сприяють формуванню стійких мовленнєвих навичок та вдосконаленню комунікативних умінь.

Найбільш ефективною методикою вдосконалення культури мовлення майбутніх словесників є застосування інтерактивних форм і методів навчання: застосування технології модульного навчання, що сприяє досягненню гарантованого кінцевого результату, саморозвитку та самовдосконаленню студентів; подачі теоретичного матеріалу укрупненими частинами-блоками; застосування імітаційних рольових та навчальних ігор, моделювання навчальних ситуацій, які забезпечують високий рівень засвоєння знань та формування стійких мовленнєвих навичок.

У процесі навчання встановлено, що роботу з удосконалення культури мовлення студентів-філологів не можна обмежувати лише корекцією мовленнєвої поведінки окремих студентів чи студентських груп, оскільки викладач не в змозі контролювати весь обсяг недоліків у мовленні студентів, бо така навчальна діяльність потребує багато часу й передбачає лише усунення недоліків. Натомість найсуттєвішим має бути постійний вплив на причини їх появи. Про ефективність сформованості культури мовлення можна говорити лише в тому випадку, коли поряд з успішним засвоєнням навчального матеріалу простежується свідоме прагнення майбутніх учителів до мовленнєвого самовдосконалення.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Кремень В. Г. Філософія освіти XXI століття / В. Г. Кремень // Вища школа. – 2002. – № 1. – С. 35-41.
2. Горошкіна О. М. Шляхи підвищення мовленнєвої підготовки студентів-філологів / О. М. Горошкіна // Наукові записки. Випуск 100. Серія : Філологічні науки (мовознавство). – Кіровоград, 2011. – С. 502-505.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Тетяна Ліштаба – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: ономастика, українська антропоніміка, проблеми культури та стилістики української мови.